УДК 33:346.241

Віталій Приступа, *аспірант кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ*

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ІНТЕГРАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті аналізуються уявлення про економічну соціалізацію: сутність, структура, напрямки розвитку. Проблема економічної соціалізації розглядається як інтегральна частина економічної компетентності. Також у статті виокремлені умови економічної соціалізації студентів.

Ключові слова: *економічна соціалізація, економічна компетентність, умови розвитку економічної соціалізації.*

В статье анализируются представления об экономической социализации: сущность, структура, направление развития. Проблема экономической социализации рассматривается как интегральная часть экономической компетентности. Также в статье выделены условия экономической социализации студентов.

Ключевые слова: *экономическая социализация, экономическая компетентность, условия развития экономической социализации.*

The notion of economic socialization: its essence and structure, ways of development are outlined in the article. The problem of socialization is considered as an integral part of economic competence. The conditions of economic socialization are presented.

Key words: *economic socialization, economic competence, the conditions of economic socialization development.*

Постановка проблеми. В сучасних соціально-економічних умовах, у період перебудови економіки випускники стикаються з новими для себе економічними явищами і проблемами, постійно усвідомлюють необхідність адаптації до нових умов життєдіяльності. Фінансово-економічна криза зумовила зміни на українському і світовому ринку праці. Наша держава ще не відчула в повному обсязі впливу на працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. На думку фахівців, глибинні зміни слід чекати в 2011 – 2016 роках. Саме тому, вища школа покликана допомогти розв'язати проблеми працевлаштування випускників ВНЗ шляхом надання якісної й конкурентоспроможної освіти, яка буде користуватися попитом роботодавців. За результатами досліджень учених, вища освіта в Україні не відповідає вимогам ринку праці, ситуація, яка склалась у вишах протягом 2001 – 2008 роках була зумовлена економічним піднесенням нашої держави, завдяки чому й сформувався стандартизований механізм підготовки випускника ВНЗ. Серед причин формування цього механізму необхідно зазначити:

- зростання чисельності молодшого та середнього офісного персоналу за рахунок розширення сектору малого та середнього бізнесу;
- відрив вищої школи від реальної економіки, що знаходить прояв у зменшені впливу університетських викладачів на зміст практичного навчання разом з переходом студентів на самостійний пошук об'єктів практики (це не стосується медичних та педагогічних закладів освіти);
- вища освіта стала масовою, втратила свою елітарність, що зумовило істотне посилення конкуренції серед молодих фахівців і, в результаті, істотний відсоток випускників вищів працює не за спеціальністю.

Українська фінансово-економічна криза має своє національне забарвлення, що робить її глибшою за світову. Унаслідок чого змінюється ринок праці й утворюються нові вимоги до випускника ВНЗ. Серед них необхідно зазначити наступні:

- поглиблюються тенденції відриву практичної діяльності випускників ВНЗ від профілю їх навчання;
- деякі спеціальності можуть втратити свою привабливість через практичну неможливість працевлаштування за фахом (юристи, економісти, перекладачі);
- тривале домінування ринку праці роботодавців зумовлює менший розмір початкової платні та нижчий темп її зростання;
- повільніші за світові темпи виходу з кризи

© В. Приступа, 2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

потягнуть більш тривалий період стагнації ринку праці, що погіршить умови входження в ринок праці молоді з традиційними індустріальними спеціальностями.

Таким чином, вища професійна освіта не може стояти осторонь тих соціально-економічних процесів, які розвиваються в суспільстві. У проекті "Концепція розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020 р.)" закладається поняття випереджувального розвитку професійної освіти і навчання, яке зможе стати пропедевтичним засобом безробіття.

На нашу думку, беручи до уваги постійні економічні зміни в нашій країні, які зумовлюють тенденції на ринку праці, економічна компетентність фахівця має стати невід'ємною складовою професіограми випускника ВНЗ. Оскільки, будь-яка компетентність є полікомпонентним утворенням, то кожна складова являє собою компетенцію, обов'язкову для формування. Зокрема, економічна соціалізація є складовою економічної компетентності разом з економічною поведінкою, культурою, відповідальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування економічної компетентності знайшла своє відображення в працях багатьох вітчизняних учених (В. Дивак, О. Падалка, К. Тушко, О. Шпак), окремі компоненти економічної компетентності описали (О. Анкудинова, А. Ніколаєва, К. Овакімян, Г. Ложкін, В. Спасєнніков та інші). Проте питання економічної соціалізації як складової економічної компетентності потребує подальшого висвітлення.

Мета статті: проаналізувати сутність і структуру економічної соціалізації як процесу формування економічної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Зміни в соціально-культурному й економічному житті сучасного українського суспільства вимагають кардинальних змін у професійній освіті.

У наш час перед системою вищою професійною освітою постає проблема підготовки студентів до життєдіяльності в суспільстві, формування економічної компетентності особистості. Очевидною стає необхідність створення нових педагогічних технологій, спрямованих на поліпшення економічної освіти.

На наш погляд, економічна компетентність у системі вищої професійної освіті – це базисна, інтегральна характеристика особистісних якостей випускника, яка відображає економічні компетенції, забезпечує ефективне й доцільне здійснення діяльності в різноманітних сферах й сегментах економіки відповідно з прийнятими в сучасному суспільстві правовими й моральними нормами, яка передбачає наявність організаторських здібностей, навичок аналізу й прогнозування результатів господарської діяльності, уявленнях про найбільш ефективних й раціональних засобах її здійснення, а також професійної мобільності. Економічна компетентність фахівця виявляється в єдності особистісних, когнітивних й діяльнісних сторін особистості. Економічна соціалізація є одним з найбільш значущих компонентів економічної компетентності.

Для того, щоб визначити термін "економічна соціалізація", нам необхідно проаналізувати значення термінів "соціалізація" та "соціалізація особистості".

Отже, соціалізація (лат. socialis – суспільний) – процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості. Соціалізація – двосторонній процес, оскільки відбувається не лише збагачення соціальним досвідом, а й реалізація соціальних зв'язків [10, 834].

Соціалізація особистості – 1) двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість (А. Капська); 2) процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку (М. Лукашевич) [10, 835].

Уперше термін "економічна соціалізація" був уведений у дослідженнях С. Камінгса, Д. Тібла (1978 р.), Б. Стасі (1982 р.), які стосувалися аналізу соціалізації з точки зору неомарксистського підходу. Сучасні дослідники також робили спроби визначити сутність цього поняття. Скажімо, Г. Семья визначає економічну соціалізацію, як процес перетворення людини в повноправного члена економічного суспільства. На думку вченого, в процесі економічної соціалізації відбувається засвоєння індивідом соціального простору, обмеженого господарською діяльністю, формування уявлень про економічні процеси та явище, а також їхнє імплементування в конкретні

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

форми соціально-економічної діяльності індивіда, разом з формуванням його економічної поведінки [9, 26].

Позицію Г. Семьї підтримують А. Бутовський та А. Лунєва. На їхню думку, економічна соціалізація – процес формування моделі людської поведінки, розвиток людського капіталу, тобто потенційних здібностей людини до участі в процесі виробництва, її знань, досвіду, трудових навичок, моральності. Саме формування раціональності людської поведінки по відношенню до умов оточуючої середи й являє сутність економічної соціалізації [4, 51].

Близьке розуміння економічної соціалізації бачимо й у О. Попової. Вона вважає, що в процесі економічної соціалізації, особистість набуває необхідні знання, поняття й уявлення про основні економічні явища, засвоює поведінкові стереотипи й норми, соціально-економічні ролі й типи поведінки [7, 15].

О. Прутченков під економічною соціалізацією розуміє об'єктивний процес засвоєння особистістю економічних поглядів, переконань, цінностей, норм економічного життя, притаманних суспільству [8, 16]. А. Бояринцева вважає, що базисом економічної соціалізації слугує ціннісне засвоєння економічної реальності, індивідуальне етичне наповнення економічних категорій, а не нейтральне засвоєння відповідних знань й практичних навичок. Учена виділяє наступні види соціалізації: трудову (формування відношення до праці за допомогою поведінкових досвідів (домашня праця, навчальна діяльність); споживчу (надбання навичок споживчої поведінки й засвоєння економічних понять, які характеризують різноманітні аспекти споживання); економічну (формування уявлень про прояв "нових" економічних феноменів (реклама, банк, бідність, багатство, інфляція тощо) [1, 12]. Ж. Жиліна розглядає економічну соціалізацію як процес засвоєння й відтворення індивідом системи економічних зв'язків й відносин у суспільстві, становлення й розвиток форм економічної поведінки особистості [3, 6].

О. Землянська розглядає економічну соціалізацію як процес соціально-орієнтованого формування й розвитку особистості, який безпосередньо або опосередковано спрямований на включення в усі сфери суспільного життя, з надбанням у ході цього включення таких соціальних якостей, які дозволяють людині вступати в соціально-економічну взаємодію й реалізовуватись у ній. Зі змістовної, результативної сторони економічна соціалізація є процесом й результатом формування соціально важливих якостей особистості, знань, умінь; системи ціннісних уявлень про взаємозв'язок явищ економічного й соціального життя; досвіду й морально-ціннісної мотивації соціально-економічної діяльності за допомогою включення їх у систему відношень, важливих для особистості й суспільства. Таким чином, на думку дослідниці, економічна соціалізація – процес перетворення людини в повноправного члена економічного суспільства, її основною метою є усвідомлення індивідом себе як суб'єкта економічної діяльності [4, 20].

О. Козлова визначає економічну соціалізацію як процес становлення економічної свідомості, засвоєння ролей, норм, навичок і цінностей економічної поведінки. Це процес, у межах якого відбувається інтеріоризація економічної реальності, за допомогою пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття економічних уявлень, пізнання економічних категорій, прийняття й реалізація ролей й навичок економічної поведінки. Спираючись на це визначення економічної соціалізації, О. Козлова виділяє дві її компоненти:

- соціально-економічну (набуття ролей, норм, цінностей економічної поведінки);

- індивідуально психологічну (формування й розвиток відповідних здібностей, навичок й індивідуальних стилів) [5, 21].

В. Орлова та І. Осинський уважають економічну соціалізацію процесом інтеріоризації індивідом знань, умінь і навичок, які забезпечують його участь в економічній діяльності та базуються на нормах, знаннях й приписах, прийнятих у суспільстві [6, 50 – 51]. А. Вяткін визначає економічну соціалізацію як включення людини в самостійний економічний цикл життя; процес розвитку особистості, пов'язаний із засвоєнням соціально-економічного досвіду, тобто конкретних економічних знань, умінь і навичок, які забезпечують подальшу економічну поведінку. В структурі економічної соціалізації вчений виокремлює наступні компоненти:

- присвоєння норм, ролей, засвоєння стереотипів й цінностей економічної поведінки;

- формування й розвиток відповідних здібностей, навичок й індивідуальних стилів [2, 19].

З педагогічної точки зору, О. Землянська визначає економічну соціалізацію як процес і результат формування економічно важливих якостей особистості, знань, умінь; системи ціннісних уявлень про взаємозв'язки явищ економічного й соціального життя; досвіду й морально-ціннісної мотивації соціально-економічної діяльності, які дозволяють особистості самовизначитися й

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

самореалізуватися в економічній діяльності, адаптуватися й інтегруватися в існуючі та прогнозовані соціально-економічні умови з урахуванням моральних норм суспільства [4, 24 – 28]. У дослідженні проблеми економічної соціалізації виокремлюють декілька взаємопов'язаних напрямків: по-перше, оволодіння індивідом економічних понять, формування в нього уявлень про економічну дійсність. По-друге, набуття людиною навичок економічної поведінки і взаємодії (економічний аспект). Формування відношення до системи цінностей і моральних норм соціуму в процесі економічної діяльності (психологічний аспект); при цьому важлива інтеграція виділених напрямів економічної соціалізації [4, 26].

Як педагогічний феномен економічна соціалізація характеризується наявністю форм, складових, етапів і механізмів. Спираючись на дослідження О. Дайнеко, Ж. Жиліної, можна виділити наступні складові економічної соціалізації:

- когнітивна – відображення сформованості економічних уявлень (низький рівень сформованості – відсутність уявлень про основні економічні явища або фрагментарні уявлення, які базуються на виокремленні несуттєвих якостей; середній рівень – наявність уявлень про окремі економічні явища; високий рівень – наявність економічних уявлень, які базуються на розумінні сутності, змістових й функціональних особливостей економічних явищ);

- афективна – емоційно забарвлене відношення індивіда до економічної дійсності (відношення до бідності, приватної власності тощо);

- конативна – наявність різноманітних форм економічної поведінки [3, 13 – 25].

Таким чином, базовими формами економічної соціалізації можна вважати:

1. Цілеспрямовану економічну соціалізацію – плановий процес соціалізації, який реалізується за допомогою різноманітних соціальний інститутів (дошкільні, середні, вищі заклади освіти) відповідно до певних норм і вимог суспільства.

2. Стихійну економічну соціалізацію – процес соціалізації, який має ситуативний характер (завдяки спілкуванню в родині та за її межами, за допомогою засобів масової інформації).

3. Самовиховання – самовиховання особистості на основі досвіду й важливих орієнтирів розвитку [5, 23].

Таким чином, економічна соціалізація може бути добровільною та вимушеною. Добровільна соціалізація розуміється як активне й свідоме включення індивіда в систему нових соціально-економічних відносин; вимушена соціалізація супроводжується внутрішнім конфліктом, виявляється в неприйнятті ринкових відносин на ціннісному рівні, при наявності орієнтацій на ці цінності у зовнішньому поведінковому плані.

Спираючись на дослідження вчених, які займаються проблемами соціалізації взагалі й економічної соціалізації зокрема, основними етапами економічної соціалізації можна вважати наступні складові:

- адаптацію – процес пристосування людини до умов оточуючої соціально-економічної дійсності;

- ідентифікацію – ототожнення індивідом з певною соціально-економічною групою;

- індивідуалізацію – збереження і розвиток індивідом тенденцій до автономії, формування власної позиції, пошук оптимального варіанта життєдіяльності в соціумі;

- наднормативну індивідуалізацію – створення власного феноменологічного простору.

На нашу думку, економічна соціалізація людини зумовлена рівнем його економічної культури. Виховання економічної культури, а, відповідно, і процес економічної соціалізації повинні спрямовуватись за допомогою розвитку їхніх складових. У результаті економічної соціалізації студент повинен набути знання про загальні економічні явища, закони та закономірності, засвоїти основні соціально-економічні ролі, знати стереотипи економічної поведінки, в нього повинна бути сформована модель економічного успіху й система цінностей економічної поведінки, яка відповідає загальнолюдським цінностям.

Для оцінки стану економічної соціалізації студентів, на нашу думку, можна використовувати наступні критерії і показники, які дозволяють як найповніше виявити динаміку процесу економічної соціалізації: інтелектуальний, моральний і поведінковий.

Інтелектуальний критерій можливо оцінити за допомогою наступних показників: наявності системи економічних знань відповідно до вимог стосовно обов'язковому обсягу економічних знань студентів, вміння розв'язувати економічні задачі, вміння користуватися учбовою й спеціальною економічною літературою для отримання економічної інформації; сформованість економічного мислення.

Моральний критерій включає наступні показники: систему інтересів, цінностей, які зумовлюють поведінку особистості в економічній діяльності, мотиви вивчення економіки, творчу ініціативу, креативність при виконанні різноманітних завдань на заняттях, естетичне відношення до діяльності.

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Поведінковий критерій оцінюється за такими показниками як уміння аналізувати та узагальнювати реальні економічні явища й ситуації, вміти обґрунтовувати свою точку зору з економічних питань, здатність приймати рішення, відповідальність за результати своєї праці.

Якщо розглядати економічну соціалізацію як компонент економічної компетентності, то для оцінки сформованості економічної компетентності можна виділити три рівні: високий, середній та низький. Процес економічної соціалізації повинен бути спрямований на формування готовності до участі в різноманітних формах діяльності, пов'язаних з ринковою економікою.

Наступною умовою успішної економічної соціалізації є необхідність її здійснення у тісному взаємозв'язку з орієнтацією на пріоритет духовних загальнолюдських цінностей, завдяки активному долученню до національної культури.

Ще один спосіб оптимізації процесу економічної соціалізації студентів – взаємодія викладача і студентів у системі суб'єкт-суб'єктних відносин. Результати досліджень за останні роки показують необхідність перетворення студента з об'єкта педагогічного процесу на суб'єкт. В інтересах забезпечення суб'єктної позиції навчальна діяльність на парах та в позаурочний час повинна бути організована як продуктивна спільна діяльність, в якій індивідуальність кожного студента була б виявлена з необхідним стимулюванням Я-позиції. Велике значення повинно приділятися розвитку особистісного відношенню до учбового матеріалу, пріоритету суб'єктного досвіду студента над когнітивним компонентом навчання.

Висновки. Отже, економічна соціалізація – процес присвоєння особистістю соціально-економічного досвіду та її індивідуальний розвиток, процес розвитку економічної компетентності фахівця, сприяє ефективній взаємодії особистості із соціальною середою, ефективною життєдіяльності людини в економічній царині суспільства.

Можливо виділити наступні умови, за яких процес економічної соціалізації буде успішним:

- направленість процесу економічної освіти на формування економічного мислення й економічної поведінки;

- здійснення виховання економічної культури в тісному взаємозв'язку з орієнтацією на пріоритет духовних загальнолюдських цінностей завдяки залученню до національної культури;

- орієнтованість форм і методів роботи на реалізацію суб'єктної позиції учасників учбового процесу;

- економічна складова всіх навчальних предметів і всієї життєдіяльності студента у ВНЗ.

1. Бояринцева А.В. Психологические проблемы экономической социализации/ А.В. Бояринцева// Педагогика. – 1994. – №4. – С. 12 – 18.

2. Вяткин А.П. Психологические методы изучения экономической социализации личности в процессе обучения/ А.П. Вяткин. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. – 228 с.

3. Жилина Ж.А. Психическая регуляция экономической социализации детей старшего школьного возраста/ Ж.А. Жилина. – Владимир, 2003. – 23 с.

4. Землянская, Е.Н. Социализация младших школьников в процессе экономической подготовки/ Е.Н. Землянская. – М.: МПГУ, 2006. – 235 с.

5. Козлова Е.В. Психологические основы экономической социализации/ Е.В. Козлова. – Великий Новгород: НовГУ, 2004. – 80 с.

6. Орлов В.В. Старшеклассники 90-х: особенности экономической социализации/ В.В. Орлов, И.И. Осинский. – Улан-Удэ: Изд-во Бурятского ГУ, 2005. – 168 с.

7. Попова Е.В. Формирование нравственно-экономической воспитанности младших школьников: автореф. дис. …канд.пед.наук/ Е.В. Попова. – Челябинск, 2000. – 24 с.

8. Прутченков А.С. Проблемы и противоречия формирования экономической культуры учащихся современной школы: Стандарт экономического образования в общеобразовательных учреждениях/ под ред. Н.М. Кондратенко/ А.С. Прутченков. – Самара: СИПКРО, 1996. – С. 15 – 18.

9. Семья Г. Экономическая социализация детей и подростков: периодизация и результаты/ Г. Семья//Школьный экономический журнал. – 1998. – №5. – С. 25 – 31.

10. Енциклопедія Освіти/ за ред. В.Г. Кремня/ Академія педагогічних наук України//Київ: Юрінком Інтер, 2008. – С. 834 – 836.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com